

POLAZIŠTA

SOCIOPSIHOLOŠKI VIDOVI MORALNE DEGRADACIJE

Mirko Mihalj

Naslov ovoga predavanja trebao bi glasiti: „Psihološki uzroci moralne degradacije”. Zar ne bi bilo smišljenije reći: Moralni uzroci psihičke degradacije. Ova mala mentalna vježba je samo zato da odmah na početku upozori na čitav krug uzroka. Radi se o zatvorenu krugu kojeg bi trebalo razbiti i uhvatiti se neke točke. U tom krugu nalaze se razni uzroci: ekonomski, sociološki, politički, komunikacijski, filozofski, etički, ekološki, nacionalni, vjerski, ideološki, povijesni, migracijski... a dalje treba u nedogled nabrajati da bi se krug zatvorio.¹

Psihološki uzroci moralne degradacije pripadaju među manje važne uzroke. Ako riječ 'psihološki' shvatimo kao 'duševni', a 'degradaciju' kao pogoršanje ili smanjenje nečega, u ovom slučaju moralnosti, tada uzroke treba tražiti i drugdje. Kako na duševnom, tako i na moralnom polju posljedice su izraz cjelokupnog stanja. Npr. duševne bolesti nisu uzrokovane samo nasljeđem. Događa se da oni koji imaju nasljednu sklonost duševnom oboljenju cijelog života da ne podlegnu, dok ima i onih koji duševno obole, a nisu imali nasljednih sklonosti.

Suvremeni čovjek izložen je raznovrsnim iskušenjima o kojima se sve do prije 20–30 godina nije ni znalo. Urbanizacija koja još traje mijenja način života. Skučenost stambenog prostora, skraćenje radnog vremena, prezaposlenost

žene, zaraza brze zarade, potrošački mentalitet poremetili su ljudske odnose. Ljestvica vrednota se izmijenila. Da li je zbog toga suvremeni čovjek moralniji, religiozniji, bolji od predaka?

Statistički podaci upozoravaju da moralne vrednote nisu više iste.² Mnogo se toga promijenilo. Obitelj se smanjila ne samo po broju djece. Broj rastava brakova se povećao. Pobačaja je sve više. Broj svećenika, redovnika i redovnica se smanjio. Broj vjernika u crkvama također. Da li to znači da su ljudi stvarno na nižem moralnom i vjerskom stupnju ili se radi o nečemu drugom? Ako je rastavljenih sve više, a djece sve manje, može li se odmah govoriti o moralnoj degradaciji?

Istražujući stanje u Francuskoj, L. Rousset³ zaključuje da su se u našoj polovici stoljeća dogodile važne promjene ne samo u stavovima nego i u ponašanju ljudi. On ne vjeruje da se pro-

¹ A. VUKASOVIĆ, *Interdisciplinarni pristup humanizaciji odnosa među spolovima*, Radovi Zavoda za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Liber, Zagreb, 1981.

² J. MAC AVOY, *Valeurs de la vie conjugale*, Centurion, Paris, 1971.

³ L. ROUSSET, *Le mariage dans la société française*, PUF, Paris, 1975.

mjene nastale između dvije posljednje generacije mogu svesti na jednostavnu promjenu u mišljenju i rasuđivanju o vrijednostima, niti na iščeznuće osjećaja krivnje i licemjrstva. Smisao promjena koje su se dogodile ide prema izjednačenosti među spolovima, među mladima i odraslima, te predbračne veze i bračnoga života. Gdje su granice bile očite – nestaju. Razlike se smanjuju. Mladi slabo razlučuju zaruke i brak, a mnogi smatraju ozakonjenje braka pukom formalnošću. Za neke je združenje muške i ženske osobe u braku – borba protiv osamljenosti, kao da bi dvije udružene samoće mogle dati nešto što opet nije samoća, pa makar bila udvoje.⁴

Ne nastoji čovjek tek u naše vrijeme ukloniti osamljenost. Ali nikad kao dosad nije zbog toga bio upućen na 'malu obitelj'. Prije je postojala daleko veća otvorenost na vanjskom planu: seoska solidarnost, širi obiteljski odnosi, vjerske svečanosti, prilike za susret, zajednički interesi... Sve bogatstvo života sada se slilo na malu obitelj; svemir se slilo u skućeni dom. Tako dakle čovjek, žena, jedno ili dvoje djece očekuju svoju istinu i sreću uglavnom jedni od drugih. Ta anonimnost društvenog života, prema Rousselu, dovodi do suženja afektivnog života, do njegova ograničenja na pojedinačne odnose, bračne ili osobne. Povijest pojedinca događa se u odnosu koji je kao dijete imao sa svojim roditeljima, odnosno od onih koje je uspostavio kao odrastao sa svojim supružnikom.

Istraživanja pokazuju sklonost obitelji da se uvlači u se i smanjenje vrijednosti svega što se događa izvan obitelji. Što društvo postaje anonimnije, to više pojedinac traži svoj identitet u afektivnom odnosu. Tu traži i rješenje svojih nezadovoljstava. Tako sve više odbija izvanjske propise i utjecaje koji se tiču njegove osobe u privatnom životu. Sadašnji način života nosi u sebi nužnost potpune svedozvoljenosti.⁵

Naše je vrijeme u mnogočemu nasljednik romantizma i realizma. Svakako treba još pridodati i izuzetan znanstveni uzlet koji utječe na sva područja ljudskog djelovanja, a posebno na seksualnom području. Nepovratne promjene, proizišle iz takva stanja, prije svega su: veća jednakost žene s čovjekom, ulazak žene u svijet zaposlenih izvan obitelji, labavost bračnih i

obiteljskih veza, zatim nemogućnost da se izbliza slijedi odgoj djece. Uloga roditelja danas je uglavnom svedena na ulogu koju su nekada imali kumovi.

Seksualna etika veoma mnogo ovisi o ostvarenom ljudskom napretku. Taj napredak je ogroman i u tridesetak slijedećih godina promijenit će naš život do nezamislivih razmjera. Tehnološki napredak nesumljive širine, ubrzanje načina života, kratkotrajnost proizvedenih stvari, kraći čovjekov boravak na jednome mjestu, seobe stanovništva – opći je okvir u kojemu treba promatrati velike psihosociološke fenomene našega stoljeća. Sve to skupa ograničuje i trajnost ljudskih odnosa zaključuje A. Morali–Daninos.⁶

Da bi se razumjelo naše vrijeme, a posebno mladi, sve to i još mnogo toga treba imati na umu. Najudobniji stav bio bi nijekati da postoji problem mladih svojstven našem vremenu. Na poslijetku, napetosti među generacijama ne postoje od danas. Zar ne uči psihologija da je kriza mladenaštva nužna i korisna. Ona omogućuje mladima da preko protivljenja roditeljima dođu do samostalnosti i zrelosti. Razlog veće osjetljivosti na negativni vid te krize bio bi u tome što tisak i audio-vizualna sredstva tu krizu pretjerano dramatiziraju. Mi bismo danas bili žrtva obične obmane, misleći da je omladina nekada bila dobra. Mladenačka delinkvencija (prijestupi) uvijek je postojala.

Međutim, teško je prihvatiti to uvjerljivo objašnjenje. Sudske statistike ne postoje od jučer. U posljednjim desetljećima zapaža se ubrzano povećanje mladenačkih prijestupa. U nekim europskim zemljama broj maloljetnih prijestupnika u deset je godina porastao dva i po puta.⁷ Kakva se promjena dogodila u usporedbi s tradicionalnim društvom?

Profesionalno djelovanje počinjalo je dosta ranije, često mnogo prije puberteta. Utjecaj

4 M. RIQUIER, *Les filles aujourd'hui*, Casterman, Tournai, 1974.

5 G. TORDJMAN, *L'aventure du couple*, Marabout, Verviers, 1977.

6 A. MORALI–DANINOS, *Evolution des moeurs sexuelles*, Casterman, 1972.

7 R. LENOIR, *Les exclus*, Seuil, Paris, 1974.

ekonomskog života pritiskivao je dijete mnogo ranije nego su mu bila priznata prava odraslog. Taj 'aktivac' ostajao je u stvari 'maloljetnik' tijesno kontroliran od odraslih: podudarnost, u osobi oca, uloge glave obitelji i poslodavca, suživot sa susjedima i rodbinom, utjecaj cijelog sela, a da se i ne govori o religiji, ostavljali su malo inicijativa mladosti i kočili su njihove sklonosti k emancipaciji.

Očito, danas se sve promijenilo i tako reći preokrenulo. Mladost je od sada potrošač, a ne proizvođač; i to ne potrošač vođen i kontroliran od svojih roditelja, već biće koje je gotovo potpuno gospodar svojih zabava i svojih novčanih sredstava. Legalna punoljetnost je određena s 18 godina: ali u toj dobi, u većini slučajeva, mladost uživa već veliku slobodu i težnja je nekih roditelja da se emancipacija u stvari poklapa s pubertetom. Teško je vjerovati da nije bilo velikih promjena na tom području.

Malo sociologa još podržava paradoks o „normalnoj” krizi koja bi bila oduvijek i u svim društvima (tim više što su etnolozi opisali određene populacije u kojima kriza puberteta ne postoji). Dopuštaju da je sadašnje stanje jedinstveno i da zahtijeva posebno objašnjenje. M. Mead je dala jedno od najslavnijih. Poznata je njezina teorija o 'selidbama u vremenu'.⁸ „Od 1940. do 1960”, piše ona, „zbili su se događaji koji su neopozivo promijenili ljudske odnose sa sebi sličnima.” Započelo je razdoblje atoma i kompjutora. U tom novom svijetu „svi oni koji su rođeni prije 1940. su imigranti” (useljenci). Oni su se slabo privikli na nove tehnike, sjetni su na svijet svog djetinjstva i unatoč svemu zauzimaju sva odgovorna mjesta. Mladi su, naprotiv, prilagođeni tom svijetu. Ne trebaju se privikavati. To je njihov svijet. Ali njih se ništa ne pita i odrasli ih, što je duže moguće, drže daleko od svih odgovornosti.

Ovo objašnjenje ima prednost što uzima u obzir važan vid psihologije mladih, osjećaj koji imaju o anakronizmu svojih roditelja. Oni razgovaraju o nadzvučnim avionima u dobi kada su njihovi roditelji sanjali o biciklu. Automatizacija čini smiješnim fizički rad. Latinski i pravopis su igrarije u usporedbi s informatikom. Ukratko, svijet kojega još traže njihovi roditelji jest zastarjeli svijet.

Zar ne bi trebalo govoriti o mnogo ranijem sazrijevanju djece i nije li mudro priznati taj napredak umjesto uzrujavanja nad smiješnim autoritetom roditelja. Sve u svemu, može se zaključiti da je nedostatak povjerenja odraslih u omladinu također uzrok krize.

Roussel⁹ smatra da su mladi žrtva obiteljskog sustava koji više nije sposoban odgajati djecu. Djeca veoma rano shvaćaju kako su njihovi roditelji više 'tražitelji' nego davatelji nježnosti. Također rano opažaju slabosti koje loše prikrivaju njihovi roditelji. Osjećaju kako je taj otac koji zahtijeva poštovanje, izvan obitelji smrvljen društvenim uređenjem u kojemu je njegovo sudjelovanje pasivno. Još sasvim mladi, oni posebno predosjećaju kulturnu zbrku svojih roditelja, siromaštvo njihova unutarnjeg svijeta. Naspram svojih hirova dijete ne nalazi ništa osim nesigurnosti i slabosti. Ukratko, ono brzo i prejeftino trijumfira nad svojim roditeljima.

Odgoy danas nije postao težak, nego nemoguć, ako je istina da se više nema što predati. Nije u pitanju pedagogija, na žalost, već sam kulturni sadržaj.¹⁰

'Mali princ' stiže na prag mladenaštva, navikao da dobije od svojih roditelja sve i odmah. U isto vrijeme on veoma brzo shvaća da postoji nesklad između roditeljskih riječi i ponašanja. U tome je neosporivo pronicljiviji od odraslih. Međutim njegova nesposobnost razlikovanja zadovoljstva od želje, stalna podložnost trenutku, zaustavljaju tijek psihičkog razvoja. Mladi skeptik ostaje djetinjast. Pred izvanjskim prisilama, kao npr. školovanje, javlja se revolt ili bijeg. To je više izraz nazadovanja nego preuranjenog razvoja. Svoju ravnotežu traži u stanju bez prisile koja bi dolazila od obitelji ili društva. Materijalno predugo ostaje ovisan o roditeljima. Mlad postaje ranije i ostaje duže 'mlad'. Mladost je tako postala stanje dugih praznika. Na taj se način otcjepljuje od

⁸ M. MEAD, *Le fossé des générations*, Denoël, Paris.

⁹ L. ROUSSEL, *ibid.*

¹⁰ A. BERGE, *La sexualité aujourd'hui*, Casterman, Tournai, 1973.

društva, živeći utopijski, solidamo se suprotstavljajući starijima. Tako se u društvu stvara nova skupina koja ima svoj jezik, svoju nošnju, štampu, zabavu, ukratko svoju kulturu. Tako se uz podjelu na rase i klase nadovezuje i podjela po dobi. Roditelji se često mire s tim stanjem, misleći kako će proći to ludo razdoblje. Djeca će se oženiti, imat će svoju djecu, obitelj će se ponovno naći. Krug će se zatvoriti.

Društvo je također popustljivo prema mladosti. Mladi što su prezirali obitelj i društvo, oženit će se i tražiti što je moguće unosnije zaposlenje. Ta mladenačka kriza za društvo bi bila samo nešto u gradama.

Da li je opravdan takav optimizam? Dovoljno je oslušivati govor na ulici da se osjeti snaga mržnje odraslih prema mladima. Stupanj prezira mladih prema odraslima nije ništa slabiji. Roditelji popustljivi prema vlastitoj djeci nemilosrdni su prema drugim mladima. A što se mladih tiče oni u općem preziru odraslih ne štete ni svoje roditelje.^{1 1}

Tako svaki dijalog između mladih i odraslih izgleda nemoguć. Najčešće se za to optužuju mladi. Od mladenačkog osporavanja, teži i rašireniji su osjećaji nesigurnosti, praznine i tjeskobe. Oni su u stvari razlog pobune, bježanja, prekršaja, svega što nazivamo marginalnim i devijantnim. Nasilje koje mladi ispoljavaju površinska je slika onog što doživljavaju u nutrini. Bezvoljnost je temeljna, a najviše se zapaža nasilje.^{1 2}

Kod nas se govorilo: 'Kakav otac, takav sin'. Danas bi se ta odgovornost mogla proširiti na sve odrasle. Mladost nam vraća, htjeli mi to ili ne, određenu sliku nas samih. Možda izobličenu sliku, zbog slabosti mladenaštva, ali konačno vjernu i zastrašujuću. Ako je slabo razumijemo, po svoj prilici znači da tvrdoglavo odbijamo očiglednost vlastite bezobličnosti. Što nas plaši u njima, slika je naše nezrelosti i znak opće krize koja potresa obitelj i društvo, odrasle i mlade.

Ekonomski i industrijski razvoj, koji je uključio i ženu, prate i ubrzavaju sve suvremene znanosti. I psihologija daje svoj doprinos, kako u tumačenju pojava, tako i u usmjerivanju razvoja misli i shvaćanja. Posebno na području seksualnog morala. Neki znanstvenici predlažu

povratak u prirodno stanje. Za mnoge to znači: uzeti životinje za primjer. Ali čovjek čini mnogo toga što životinja ne čini. On pije alkohol, puši, može imati spolne odnose u svako godišnje doba. Ponekad on stvara izume koji mijenjaju lice zemlje na dobro ili zlo. On je zločestiji nego bilo koja životinja, jer životinja ubija samo da se nahrani, dok čovjek uništava milijune iz još nerazumljivih razloga. Ukratko seksualni moral koji bi proizlazio iz prirodnog zakona užitka vrlo je problematičan pa je čudno da ga neki psiholozi predlažu čovječanstvu kao jedino moguće rješenje seksualnih problema. Sjetimo se Freuda, Wilhelma Reicha.

Slabljenje etičke svijesti na moralnom planu izgleda da je najsigurniji način koji čini da društvo ide prema pasivno prihvaćanju novih struktura koje mogu biti opasne i proturječne. Time se narušava sama bit ustanove braka, obitelji, Crkve.^{1 3} Rim je počeo propadati od onog trenutka kada su pobornici seksualne slobode došli na vlast.

Budućnost ljubavi i seksualnih odnosa kakvu predviđaju sociolozi 'šoka budućnosti' može se svesti na filozofiju razočaranja. Silom htijući da svatko živi 'svoj život', ti sociolozi dolaze u sukob sa zakonima života pretjeranom slobodom koju potpomaže određena znanost.

Sigurno postoji logika koja bi htjela gurnuti što više naprijed seksualna iskustva, ali iznad nje postoji logika života, 'bio-logika', koja suvereno zahtijeva od čovjeka da prevlada trenutnu egoističnu pobudu pa čak i najvjerodostojnije ljubavne strasti kako bi se posvetio službi očuvanja svoje vlastite vrste. Taj zaključak izvodi A. Morali-Daninos.^{1 4}

Ono što današnji svijet sigurno vodi u opasnu promjenu jest nespremnost prihvaćanja životnih teškoća. Iz toga proizlazi nestalnost odnosa, nejasnoća životnih ciljeva. „Ne može se

^{1 1} *Parents et maîtres*, u: „Revue d'éducation” 4/1979, Paris.

^{1 2} Z. PREGRAD, *Porodični odgoj*, Svjetlost, Sarajevo, 1980.

^{1 3} J.F. SIX, *Les jeunes, l'avenir et la foi*, Desclée De Brouwer, Bellarmin, 1976.

^{1 4} A. Morali-Daninos, *ibid.*

živjeti u radosti ako se ne prihvate odgovornosti", zaključuje M.O. Metral.¹⁵

„Obitelj neće više spašavati društvo, ukoliko to isto društvo ne spasi obitelj”, smatra Rous- sel.¹⁶

Zaključak jednog istraživanja provedena u Belgiji uoči biskupske sinode o obitelji glasi: „Moral kojega naučava Crkva malo utječe na vjernike i praktički nikomu ne pomaže da živi svoj obiteljski život na kršćanski način.”¹⁷ I najbolji vjernici, tj. oni koji redovito sudjeluju na nedjeljnoj misi i svakodnevno se mole u obitelji, u većini (68,5%) misle da bi se stav hijerarhije trebao mijenjati s obzirom na rastavljene. Većina ipak očekuje posredovanje biskupa, pod uvjetom da ne osuđuju, već da nadahnjuju odvažnost i povjerenje. Dobrodošla je i njihova pripomoć onome što je pozitivno u moralu kojega vjernici pokušavaju živjeti. Osjeća se i potreba za porzonijim oslušivanjem riječi žene na tom području. Tu je očito dvostruko ponašanje: s jedne strane odbacivanje, a s druge strane očekivanje. Očekivanje koje bi vodilo računa o njihovu moralnom iskustvu. Postoji li u Crkvi mjesto susreta vjernika i predstavnika Crkve gdje bi se ozbiljno raspravljalo o stvarno različitim moralnim zahtjevima bez nametanja crkvenog gledišta? To je pitanje aktualno i izvan Belgije.

Žene su u shvaćanju, prihvaćanju i prenošenju evanđeoske poruke uvijek prednjačile. Bertaux je negdje zapisao da žene drže konce civilizacije jer su njezin stabilni dio. One čuvaju moralne, duhovne i odgojne vrijednosti. Po ženama svaka kultura može napredovati. One su u srcu razvoja jer one rađaju, doje, hrane i odgajaju. „Ljudi tvore povijest, a žene čovječanstvo.”¹⁸ Ne kaže se uzalud: „Žena drži tri ugla kuće.” Pošto je ona temeljni i stabilni dio čovječanstva, kriza je znak da se u temeljima nešto događa. N. Tabard navodi: „Povećanje zaposlenosti žene i smanjenje plodnosti dvije su uzajamne pojave.”¹⁹ Žena je rastrgana između obiteljskih i društvenih obveza, tako da se ni na jednoj strani ne može potpuno ostvariti.

Za bilo kakvo djelovanje najprije je potrebno poznavanje stanja na koje želimo djelovati. Za vjeroučitelje nije nužno da budu psiholozi, sociolozi ili teolozi, ali je važno da upoznaju

sredinu u kojoj djeluju. Ako djeca poslije sakramenta potvrde više ne dolaze na misu i vjeronauk, onda najmanje što možemo učiniti, a što gotovo svi činimo, jest da djecu upozoravamo kako to nije u redu, kako trebaju nastaviti pohađati misu i vjeronauk. Biljku treba liječiti od korijena, a ne samo prskati po lišću koje se suši. Ne počiva li, možda, gotovo sve na krivim nogama? Ako se pođe npr. od redovničke zajednice i pogleda koliko se ulaže u izgradnju zajedništva i ljubavi, a koliko u proširenja i uređenja samostana, zar ne bi trebalo da budemo prezadovoljni? Ne izgledaju li moralne i ljudske vrijednosti kao siročad. Ako je zajedništvo slabo, ne utječe li to na našu vjeru i prenosi se dalje na katehetska nastojanja?²⁰ I ne samo na ta nastojanja već se i ljudi s ulice ponekad čude što se događa tim mladim sestrama koje djeluju tako nesretno i tužno.

Na razne načine odgovorni smo za mnogo što se događa oko nas. Svatko od nas daje ono što jest i ono što ima. Nitko ne može predati drugome vjeru koju on sam nema. O odgovornosti biskupa i svećenika ne treba sada govoriti. Uzalud bi bilo očekivati promjene drugih pa da sami počnemo dobro djelovati. Zrelost znači svoju odgovornost uprtiti na svoja leđa, a drugi kako hoće. Baš tako je Isus radio. Mladiću koji je želio poći za njim rekao je: „Ako hoćeš, prodaj sve što imaš i pođi za mnom.” Sigurno bi

---

„Cahiers des Sciences Familiales et Sexologiques” 2/1979, LLN.

Fini, la Famille?, „Autrement” 3/1975, Paris.

Couples, „Autrement” 24/1980, Paris.

Vingt ans à 20 ans de l'an 2000, Credit communal de Belgique, Bruxelles, 1980.

J. Ormezzano, *Couples des jeunes, jeunes couples*, Casterman, Tournai, 1972.

Se marier en 80, NFF 1/1980, Bruxelles.

Quel amour de l'enfant, „La Revue Nouvelle”, 5–6/1979, Bruxelles.

J.L. Flandrin, *Le sex et l'occident*, Seuil, Paris, 1981.

15 M.O. MÉTRAL, *La famille. Les illusions de l'unité*, Les éditions ouvrières, Paris, 1979.

16 L. Roussel, *ibid.*, str. 382.

17 P. DELOOZ, „La Revue Nouvelle” 5–6/1982, str. 541.

18 A. MORALI–DANINOS, *ibid.*, str. 148.

19 N. TABARD, *CNAF*, Paris, 1974, str. 392.

20 *Obitelji, postani ono što jesi!* Radovi simpozija, Đakovo, 1984.

više dobra u našoj Crkvi učinila šačica svetih vjeroučitelja, nego mnoštvo svršenih, diplomiranih, nagrađivanih i stručno formiranih kateheta. Formacija je ipak neophodna, ali ona je tek djelić. Tko zna čitati i pisati lako će spremiti vjeronaučno predavanje – katehezu. Ali za istinski navještaj Evanđelja ne mogu pomoći ni najljepše knjige ni predavanja ovoga svijeta. Navještaj se može prenijeti samo srcem. Srcem se predaje svoja vjera, svoja ljubav i svoj Bog. Onoga pravoga Boga, istinitoga i jedinoga predaje se onoliko koliko je srce njime ispunjeno.

Tako se pokazuje kako su vjeronaučni sastanci samo jedan vid katehizacije, jedan i nedostatan. Priprava za sat – nije sve. Katehizacija obuhvaća cijelu osobu u sveukupnom njezinom

djelovanju. Život je važan! Riječi ljudi malo slušaju. One ne mogu promijeniti čovjeka. Ni čudesa! Redovito se ne događa iznenadan zao-kret u čovjekovu životu. Previše je praznih, naučenih, neshvaćenih i neživljenih riječi. Samo življena riječ utječe, daruje se i prima. Drugo je sve trgovina i interes.²¹

Iz svega proizlazi da znati ne mijenja spoznato stanje. Osim 'znati' potrebno je htjeti, moći, činiti, moliti, vjerovati, a povrh svega ljubav. Vjeronauk zahtijeva cjelovita vjeroučitelja.

---

21 *Sexualité et vie chretienne*. Point de vue catholique, Centurion, Paris, 1981.